

INTERVJU

Manca Košir

Filip Kalan

Živeti z odprtimi očmi

Kaj vse ni Filip Kalan? Pisatelj, kritik, teatrolog, zgodovinar, pedagog, z diplomom inženirja arhitekture, z izkušnjami ilegalca, in z veselim vetrom partizanskega teatra, ustanovitelj Mednarodne zveze za gledališke raziskave in dolgoletni predsednik PEN... Je »razkošna in svetovljanska narava, nikoli puščobna in zaplotniška, zmerom dobročutna in živahna, pokrita s pudrom blage ironije, na vse strani odprta, nikoli dogmatična in ozkosrčna, zavedajoča se svojih Ahilovih pet in svojih elegantnih moči.« (V. Predan) Šarmanten sogovornik, ki te z lahkoto zapelje v svoje miselne vode, da pozabiš na v bloku zapisana vprašanja in greš z njim tja, kamor on hoče... Zaradi vsega povedanega redka osebnost v slovenskem kulturnem prostoru. Za svoje življenjsko delo je Filip Kalan prejel letošnjo Prešernovo nagrado.

Mirno ste stali tam na odru Cankarjevega doma, sprejemali naše najvišje kulturno priznanje, gledali olepšano publiko in si mislili — kaj?

Priznati moram, da nisem prav nadarjen za sprejemanje nagrad, častnih naslovov in kolajn, saj to, da si prišel v »prava leta«, ni nikakršna zasluga, kvečjemu biološka nujnost. Tako morajo tisti, ki delijo nagrade, sleherno leto razporejati »odpisane« in »pravkar rojene« v nekakšno ravnovesje, in zdi se mi, da jim je to letos še kar uspelo v primerjavi s tem, kar se je že dogajalo. Ne vem pa, kakšna spodbuda naj bi bila v Prešernovih nagradah, posebno še v takšnih kulturnopolitičnih razmerah, kakršne so danes.

Na kaj mislite?

Na to recimo, da založbe ne vedo, kako naj bi tiskale to, kar bi rade, saj jih duši ekonomski faktor. Mi smo resda že večkrat rekli, da knjiga ni blago, ampak dobrina družbenega pomena, v praksi se to nikjer ne vidi. Ne le da so naše knjige predrage. Knjiga pravzaprav ne pride do bralca, saj nimamo tistega vmesnega člana med knjigo in kupcem — knjigarnarja ni! Če je tisti kontingent knjig, ki pride iz založbe v knjigarno, razprodan, so tam neznansko veseli, da so se tega »naslova« znebili. Vsi problemi od ponovnega naročila do eventualnega ponatisa odpadejo, še

v izlozbi nove knjige ne najdeš več, pa tudi če je nagrajena z vsemi nagradami od občinskih do republiških. Res, da avtorjem in založbam to ni preveč všeč, založbam še najmanj, saj morajo plačevati skladišča, tako da naposled razprodajo preostale knjige po znižanih cenah.

Je to posledica tega, da ne vemo, kaj je kultura in ne kaj je komerciala, ali je za tem še kaj drugega?

Vsekakor — to je le ena stran te kulturne situacije. Drugo je vprašanje, ali je danes besedna umetnost v knjižni obliki nasploh še v organski povezavi s publiko. Ne le pri nas, tudi po svetu. Množična občila od televizije do filma imajo vsekakor večji vpliv na ljudi kakor pisateljeva beseda. Tudi dnevni tisk. Zakaj? Vsa ta občila od gledalca in poslušalca in bralca nič ne zahtevajo, le pasivizirajo ga. Knjiga te vznemirja. Res da jo lahko odložiš — če jo pa bereš, moraš sodelovati, razmišljati, presoјati, odobravati ali odklanjati. Ne vem, če nismo vsa ta dolga leta po drugi vojni ljudi nasploh odvajali od pravega branja, od tega, da se s tem zares ukvarjajo, da razmišljajo ...

To so hude besede ...

Bojim se, da je le tako, tudi v publicistiki doma in po svetu. Kar berite poročila o knjigah: le redka so tista, ki o knjigi in o pisatelju nasploh kaj govorijo. Vse tako kaže, kakor da pisatelji in poročevalci o pisani besedi bero le sami sebe, druge pa le zato, da jih uporabijo za svoje argumente v novih in novih filozofemih. Pa brez zamere, ko sva že v pogovoru: zdi se mi, da je tudi oblika intervjuja danes tako priljubljena, ker vpraševalcu ni treba brati vprašanih besedil preveč natanko ...

Ampak med nami in svetom bi vendarle morala biti kaka razlika, saj naj bi bila za socializem značilna prav kultura?

Ne morem kar tako natanko opredeliti te razlike, ki bi morala biti. Na Zahodu vladajo dokaj preizkušeni komercialni prijem, saj je ni knjige, ki bi se ne dala s hvalnicami in protesti, s političnimi aluzijami in drugimi reklamnimi sredstvi spremeniti iz enodnevnice v uspešnico. Na Vzhodu navedomešča knjiga družbeni standard: tam najbrž takoj preberejo vsako novo knjigo, saj drugega nimajo. Tudi pri nas je bilo tako nekako do srede petdesetih let, ko so bile knjige poceni in v skladu z našimi dohodki, tako da je vse pošlo v štirinajstih dneh, saj tudi takšne inflacije besed ni bilo. Res da ni vse samo potrošniška mrzlica, vendar je res, da je težko sredi nakupovalne in kreditne evforije tako zelo »zanemariti« svojo denarnico, da bi nenadoma spet kupovali knjige. Kar je vsekakor bolj usodno, je dejstvo, da nas polagoma in vztrajno zapušča historični spomin za kulturo. Množične evforije in depresije nas tako prekrivajo, da ne vemo več, kaj smo bili, kaj smo in kaj bi lahko bili. Kakor da sodi vse v »potrošni material«, tudi knjiga. Vsak večer čakamo nestrpno na televizijski dnevnik, da bi zvedeli kaj novega, čeprav smo pretežno večino teh novic že čez dan vsaj po naslovih prebrali v dnevnem tisku ali pa že nekaj dni poslušali po radiu pred vremenskim poročilom.

Pa menite, da so prav javna občila spremenila to razmerje, obrabila naš kulturni spomin? Kaj niso občila, takšna, kakršna so, že posledica nečesa drugega?

Dokajšnja krivda za to izgubo kulturnega spomina je seve tudi pri množičnih občilih, takšnih, kakršna so dandanašnja, saj so vsa tako prikrojena, da te sproti vznemirjajo in pomirjajo, tako da moraš biti nenavadno pri-

seben in zrel in notranje svoboden in brez predsodkov, če hočeš stvari presoјati s svojo pametjo. Globlji vzrok, tako zelo očiten po drugi svetovni vojni, je zelo preprost, in se tu prav nič ne razlikujemo od drugih dežel po svetu, čeprav smo v primerjavi z Vzhodom in Zahodom zelo odprta dežela — vse javno življenje je tako uravnano, da se sproti briše sleherna težnja po individualizaciji posameznika. Želja, da bi mislili s svojo glavo in da bi si vsak ustvaril osebno, značilno, enkratno, neponovljivo biografijo, upada iz dneva v dan. Tako smo še zelo zelo daleč od tiste družbe, ki bi spoznala, kakor to napoveduje Komunistični manifest, da je svobodni razvoj slehernega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh. Seveda se da v skupnosti razosebljenih ljudi lažje živeti, vsaj videz tako kaže, saj nikomur ni prav, da bi ga sosed kakor že koli prerasel, čeprav le za skromno ped, in tako se uveljavlja vsepovsod nekakšna duhovna uravnilovka.

»Izpraznimo mu žepe, temu današnjemu občanu, tiste žepe, kjer hrani svoje papirje. Tega res ni tako malo: osebna izkaznica in vozniška knjižica in prometno dovoljenje in potni listi in tisti kartonček s številkami hranilne knjižice in deviznega računa in v posebni kuverti še bolniška knjižica z napotnicami za specialista. In še in še. Ves je evidentiran in registriran, ta naš občan. Vendar je to le skromen izvleček iz vsestranskega opisa njegove občanske eksistence. Papirji, ki s kompjuterskimi okenci opisujejo vse to, kar je počel od tistega dne, ko so ga zapisali v rojstno knjigo, pa do zadnjega meseca, ko je vložil davčno prijavo za lansko leto, so tako številni, da bi napolnili dokajšnjo polico z oštevilčenimi registratorji. Tako smo ga popisali in oštevilčili in navsezadnje vemo o njem le to, da smo ga spremenili iz človeka v kompjuterski obrazec — razosebili smo ga. Nemara bi bilo tako prav, če bi nas kolektivna nespamet zapeljala tako daleč, da bi bilo človeštvo sestavljeno iz samih razosebljenih občanov. Bilo bi več kakor grozljivo, živeti sredi takšnih občanov, zakaj ti so, kakor nas je poučila zgodovina nedavne minulosti, vselej ustrezen objekt za vsakršne manipulacije v družbenopolitični dinamiki.

Pisateljem, ki zasluži jo ta naziv, še v današnjem svetu ni lahko živeti, zakaj rodili so se s humanističnim predsodkom, da velja človeškemu bitju odmeriti nekaj več kakor samo dvodimenzionalno existenco biološke in sociološke danosti.« (Občanova popisnica 1978)

Zakaj mislite, da je tako?

To res ni težko uganiti, saj sem to že dovolj nazorno povedal v Občanovi popisnici in drugje. To ni le *signum temporis*. Bodi družba kakršna že koli — za tiste, ki imajo platno in škarje v rokah, je razosebljeni občan že od nekdaj bolj pripraven, saj je dovzeten za vsakršne manipulacije. Berite starega Le Bona o psihologiji množic: že ta je vedel zelo natanko, da reagira individuum v množici povsem drugače kakor osveščena osebnost, ki ne podleže kolektivni psihozi.

Za kulturo je takšna uravnilovka pogubna. Spominjam se, prav vizualno, kako smo dobili v partizanih leta 1944 prve ruske knjige. Bila so zvečine besedila na vojno tematiko, pripovedovana po vseh priporočilih socrealizma in uglasena na uradni optimizem: Fadejev, Grosman, Simonov. Ni nas motila tendenca. Nekaj drugega je bilo: če si odprl prvega pisatelja na tej, drugega na drugi strani, ju že nisi mogel več razlikovati ne po vsebini ne po govorici. Bil je pravi šok, vsaj za tiste med nami, ki smo imeli še nekaj sposobnosti, dvomiti o zveličavnosti takšnega pisanja: kako naj

se le prilagodiš zahtevi, da naj bi vsi pisali tako, kakor se sestavljajo enaki izdelki na tekočem traku v fabriki!

Je bilo to spoznanje za vas zelo boleče?

Spadam v tisto generacijo, ki je dozorevala pred vojno, v tridesetih letih, sredi velike družbenopolitične krize. Bila so vznemirljiva leta, polna nerazrešene napetosti, komaj smo se otepali tegobnega občutka, da v kulturi vse zaostaja, tako da tu nismo videli pravega izhoda. Vedeli smo le to, da družba, kakršna je bila takrat, nima prihodnosti. In to smo vedeli, da moramo ustvariti nekaj novega in da moramo za to angažirati lastno pamet.

Najbrž partija v tistih časih lastne pameti ni kaj prida spodbujala?

Preden se ni kominternsko mišljenje vsaj malo zrahljalo, je bila partija za intelektualca bolj naporna kakor spodbudna. Za pišočce ljudi še prav posebej: prepirali smo se leta in leta o tem, kaj je tendenca in kaj napredno in reakcionarno, kaj agitacija in propaganda in kaj umetnost. Zato sem s takšnim veseljem opisoval Borisa Kidriča. Nemara se spominjate, kako sem ga opisal s prilastkom nepragmatičnega politika: ves predan enotnosti revolucionarne akcije in vendar dovolj tankoslušen za to, da v poeziji ni vse samo pesem za današnjo rabo. Ko sem Vam govoril o naši generaciji in o odporu do duhovne uravnilovke, sem hotel poudariti, da smo bili tu vendarle ljudje, ki so poznali ustvarjalni dvom. Dubito — ergo sum! Naj obnovim to, kar sem zapisal že ob stopetdeseti obletnici francoske revolucije, 1939? »Dvom je počelo človekove misli, kakor je slepa vera njena smrt. Iz tega počela se poraja vselej tudi njegovo navidezno nasprotje — priznavanje življenja.« To bi bil lahko napisal tudi Ivo Brnčić ali še kdo iz naše generacije. In navsezadnje se je le pokazalo, kako prav je bilo, da smo skušali razvozlati vse sporne zadeve s svojo pametjo — tako tudi na Slovenskem nismo padli v tako mučno konfrontacijo v partijskih vrstah, kakor se je to pripetilo Hrvatom in Srbom ob antikrležijanskih zapletih v zadnjih letih pred izbruhom vojne. To je vsakakor tudi soodločalo pri udeležbi kulturnih delavcev v osvobodilnem gibanju: nemara veste, da je bil prvi sklic takšnega plenuma že 11. septembra 1941, kar je vsekakor izjema ne le v jugoslovanskih deželah, tudi v Hitlerjevi Evropi.

Ta ustvarjalni dvom dolgo ni bil stimuliran?

Stimuliran nasploh ni bil nikoli, tudi po vojni ne. Veliko besedil do srede petdesetih let nasploh nismo mogli objaviti, čeprav so rekli naši agitpropovci, da je ta ali oni avtor »čisto fejest fant«, tako rekoč »naš človek«, njegovega pisanja pa vsaj za zdaj raje ne bi dali med ljudi.

Kateri pisatelji pa so imeli največ težav?

To je težko naštevati: nekateri so imeli težave s še neobjavljenimi besedili, drugi z objavljenimi ali uprizorjenimi deli, in marsikaj danes ni več razumljivo. Prve velike težave je imel Matej Bor s tako nedolžno ljudsko igro, kakršna je Vrnitev Blažonovih (1948), drugi pozneje z dokaj skromnimi aluzijami na policijski nadzor nepriljubljenih občanov, tako recimo Javoršek s Povečevalnim steklom (1956). Nekaj pisateljev je tudi sedelo, resda ne za voljo pisanja, in še ti zvečine iz partizanskih vrst ali nekdanji lageraši. Težko je razvozlati, zakaj so sedeli, saj so bili nekateri pozneje javno rehabilitirani. Najbrž mislite, naj omenim Vitomila Zupana ali Jožeta Javorška ali Dušana Pirjevca (Ahaca). Vidim, da bi me radi vprašali, ali sem bil tudi jaz kdaj zaprt. Pa res nisem bil — le med vojno pri Italijanih, ti so me vtaknili v spektakularni proces »Gabrenja« na spomlad 1943, ko je bila velika

»provala« v ljubljansko Narodno zaščito v rajonu Center, pa so me morali izpustiti zavoljo pomanjkanja dokazov...

Ali to pripisujete navzočnosti v partiji?

Ne bi rekel, čeprav bom imel kmalu že štirideset let partijskega staža. Res, da nisem bil vselej persona grata, nemara zato, ker se nisem vselej strinjal z dnevnim taktiziranjem. Vendar navzlic svojemu geslu »Dubito — ergo sum!« se nisem nikoli obotavljal v odločilnih vprašanih akcijske strategije. Leto 1941 in leto 1948 mi nista prizadeli nikakršnih problemskih težav. Nasprotno: takšne prelomnice, kakršne so bile 1941 (OF) ali 1948 (Informbiro) ali 1956 (XX. kongres sovjetske partije), so mi vrnile notranjo svobodo, ki so jo skušali drugi kdaj pa kdaj omejiti z dnevnimi direktivami. Tako tudi nisem imel zaresnih težav ne z nastopi v tujini in ne z gledališkimi komentarji na televiziji. Res, da nisem hodil nikoli nikogar spraševati, kako naj se vedem v takšni ali drugačni situaciji doma ali na tujem in tudi besedel svojih predavanj ali drugih prispevkov nisem nikoli dajal »v naprejšnji pregled«, kakor to delajo radi vsi tisti, ki ne mislijo s svojo glavo. Skratka, skušal sem se res tako vesti, kakor je to nekoč o meni zapisal Gustav Krklec: da morda ne povem vsega, kar mislim, da pa nikoli ne rečem kaj takšnega, česar ne mislim.

Ko govoriva o teh ideoloških pritiskih, se spominjam razprav o »narodnoosvobodilni brezi«, ki so jih hoteli pred kratkim v Delu ponovno obuditi...

»Brezo« smo posekali že v partizanih. Spodbuda v Delu je bila majhna provokacija, da bi še kdo kaj spregovoril, čeprav je bila breza že posekana. Polemika je bila nepotrebna, zakaj se ves zaplet ni začel v partizanih, saj seže vsa problematika že v konec dvajsetih let in v trideseta leta. Ves predvojni napredni tisk, tudi socialdemokratski, je vzgajal družbene reformatorje in revolucionarje, ki so zahtevali, naj se piše tako, da bo pisanje pospešilo boj množic za drugačno življenje. Z drugo besedo: šlo je za agitacijo in propagando. Pozabljali so pa, da gre tudi za umetnost. Ta se ne rojeva iz enakih spodbud, iz enakih impulzov, iz enakega navdiha. Eno je mobilizacijska literatura, ta je še kako potrebna, vendar sodi predvsem v območje množičnih občil — umetnost pa lahko ima, vendar ima le redkokdaj takšno mobilizacijsko vlogo. Zahteva, da bodi umetnost le »odraz« ali »odsev« življenja, se je pojavila že davno pred vojno, pa je nismo mogli prebaviti. Navsezadnje je življenje umetniku le gradivo, le nekakšna amorfna gmeta, ki se v umetnini preustvari v nekaj drugega, novega, v izpoved in v sporočilo.

Kdo je pred vojno in med vojno ustvarjal literaturo tako, da je pisal umetnost in ne kaj drugega?

Na takšno pavšalno in poimensko vprašanje se ne da odgovoriti. Čas je bil tak, da so se prvine agitacije in propagande in umetniškega oblikovanja nujno prepletale med seboj celo v takšnih besedilih, ki niso imela nikakršnega »mobilizacijskega« namena. Med mladimi predvojnimi pisci, ki so dokaj nazorno razločevali te prvine v slehernem pisanju in so navzlic ostrim estetskim kriterijem reagirali na aktualne probleme malodane s politično poanto, je bil vsekakor Ivo Brnčič: če bi ne bil imel tako izjemnega družbenokritičnega posluha za čas, ki smo ga doživljali, in hkrati tako žive afinitete do vseh čarovnij besedne umetnosti, bi ne mogel napisati takšnega pretresljivega eseja, kakršen je Poglavlje o smrti, ali takšne

bistroumne zgodbe brez vsakršne »fabule«, kakršni so Moji konji. Žal so zadnja njegova besedila, polna predsmrtnih slutenj, iz zadnjih dveh let pred izbruhom vojne in še danes ne vemo, kje je padel v maju 1943...

Kateri politiki so med vojno najboljše razumeli, v čem je umetnost drugačna od vsiljevanega modela »angažirane« literature in drugih zvrsti?

Med tistimi politiki, ki so vedeli, da »angažman« ni le v izboru motivov in v agitacijskopropagandnem poudarjanju političnih gesel, so bili vidni vsaj trije: Boris Kidrič, Aleš Bebler in Vito Kraigher.

Ti trije niso izšli iz delavskega razreda in to je morda tudi razlog, da so bili tako odprti, tolerantni, široki ljudje, in takšni so lahko tudi ogromno dali prav delavskemu razredu.

Meni se zdi ne le pozitivno, tudi nujno za razvoj delavskega gibanja, da se ljudje iz meščanskega razreda odločajo iz lastnih spoznanj za to, da velja delati tudi zoper lastni razred, če je očitno, da izkoriščevalski interesi tega razreda zapirajo pot v drugačno prihodnost človeške skupnosti. Za intelektualce to še posebej velja: kakšna pa je njihova pamet, če tega ne uvidijo? Predstavljajte si Osvobodilno fronto, pa tudi komandni kader partizanske vojske, če bi tako ne bilo! Ali pa pogledajte še malo nazaj: kdo pa je pripravljaval francosko revolucijo, če ne tisti, ki so vedeli, kako sterilna in reakcionarna je vladavina aristokracije? Da ne govorimo o Marxu in Engelsu: kar zamislite si, kakšna bi bila njuna kritika politične ekonomije, če bi ne vedela iz razrednih izkušenj, kakšen je izkoriščevalski značaj buržoazne družbe!

Prav na področju kulture polemikičari radi limajo določene etikete in najpogostejše je gotovo nalepka meščan, meščanska kultura. Ti, ki te etikete delijo (in sami sebe po svojih lastnih kriterijih seveda uvrščajo na tisto pravo, drugo, levo stran, čeprav tudi oni večinoma niso »proletarskega porekla«), kličejo: zakaj ste izgnali Voranca, zakaj ne igrate Čufarja, ne upodabljate tekstov Potrča? Kot da je proletarsko-kmečki izvor že apriori zagotovilo za drugačno, nemeščansko umetnost.

Sami ste že odgovorili na osrednje popevkarstvo te polemične evforije. Nekateri obnavljajo ob teh zagnanih polemikih, ki se razglašajo za zagovornike proletarske umetnosti, stari izraz: »salonski komunisti«. In imajo prav. Zelo sem radoveden, kako bi se vedli ti besedovalci, če bi bil naš družbeni in narodni obstoj spet v takšni smrtni nevarnosti kakor v letu 1941. Težko je tudi poslušati iz dneva v dan pavšalne obtožbe brez veljavnih podatkov. Naj fantje kar malo pogledajo, v kakšnih nakladah so razširjena besedila Prežihovega Voranca ali Ivana Potrča, ali kako so se trudili Fran Žižek in Janez Drog in Jože Babič, da bi v takšnem množičnem mediju, kakršna je televizija, obnovili tako imenovano delavsko literaturo od Toneta Čufarja do Rudolfa Golouha! O tem, da motiv še ne rodi pesmi in da pisateljevo razredno poreklo še ne spodbuja nove umetnosti, se res ne da razpravljati, saj takšna polemika sodi v kulturni analfabetizem našega zmedenega časa.

Tovariš Kalan, Vaši odgovori so polni podatkov in zgodovine, s katero se profesionalno intenzivno ukvarjate...

Čas ni le današnji trenutek, saj ta je jutri že preteklost, brez preteklosti pa ni razgleda v jutrišnji dan. Kako pa naj vem, kaj se danes dogaja, če ne vem nič o tem, kaj se je že zgodilo? Človek brez preteklosti je kakor otrok brez matere in očeta! In kakor vemo, je človek družbeno bitje: vse to, da

se je včeraj nekaj zgodilo in da se danes nekaj godi in da se bo jutri nekaj zgodilo in da se moramo tega zavedati, velja tudi za družbo.

Vaše pojmovanje zgodovine je seveda drugačno od tistega, ki se mu zgodovina začne z začetki delavskega gibanja oziroma (kot so nas naučili v šolah) z letom 1941 kot začetkom NOB.

No, seveda je to povsem narobe, saj se tudi NOB ni začel z letom 1941 — navsezadnje živimo na tem ogroženem križišču srednje Evrope že malone poldrugo tisočletje. Res, da takšnega preloma v slovenski zgodovini še ni bilo, kakor se je to zgodilo z osvobodilnim bojem in socialno revolucijo v naši polpreteklosti. Vendar se to ne da prikazati z agitpropskimi triki, kakor smo to poskušali v prvih povojnih letih. Kar prelistajte prva berila za prve razrede ljudske šole, kako so bila sestavljena: res, da je bilo nekaj malega tudi pred NOB, vse tako zelo napredno, da smo skoraj Primoža Trubarja že vpisali v partijo. Nato je bila NOB in ta tako zelo uspešna, da smo kar naprej zmagovali. Če bi bili pobili toliko sovražnikov, kakor smo jih v teh čitankah, bi Nemci izumrli že pred letom 1941, da povem drastično primeru. Ta optična prevara se seve ni porodila iz pravega zanosa: to je le želja, da bi kar najbolj konservativno obujali legende. Na srečo se je to le že spremenilo, sicer bi bila naša berila takšna, kakor smo jih imeli v stari Avstriji, ko je bilo vse polno izmišljotin od Rudolfa Habsburškega do Franca Jožefa.

Toda ta perspektiva obravnavanja naše NOB ni še nikogar javno razburila in zaradi tega nismo imeli nikakršnih političnih konfliktov. Smo pa bili priče obtožbam Edvarda Kocbeka, ki je o NOB spregovoril drugače in niso se še polegale polemike okoli Zupan-Pavlovičevega filma Na svidenje v naslednji vojni, ki žali čustva naših borcev, ker da žali njihov boj.

Političnih konfliktov zavoljo te zgrešene sle po legendarnosti res nismo imeli, vsaj javnih ne. Zapletalo pa se je vselej že ob antologijah, če je bilo kakšno besedilo iz preteklosti takšno, da ni ustrezalo uradnemu optimizmu povojne osvobodilne evforije. Iz današnjega zornega kota se marsikatera takratna peripetija prikaže kot izrazito komična epizoda. Ne boste verjeli, če Vam povem, da so hoteli iz nekega izbora za mladino izločiti Levstikovega Ubežnega kralja: neka brumna aktivistka je menila, naj otrok ne pohujšujemo s »kralji«, ko vendar živimo v republiki!

Kar se Kocbeka tiče, velja razločevati med prvo in drugo »afero« (1951 in 1975). Res, da gre v obeh primerih za nazorski spor v interpretaciji osvobodilnega gibanja, vendar sega prva polemika v pripovedno besedilo, torej v literarno sfero, druga pa razčiščuje izrazito politično zadevo ob avtorjevem intervjuju v tujini (ki je bil pa pri nas v celoti objavljen še pred polemičnimi posegi v to zadevo). V obeh primerih se ni bilo mogoče izogniti javnim intervencijam. 1951: nesprejemljiva je bila avtorjeva metafizična vizija komaj minulega dogajanja, ki v novelah Strah in pogum etično izenačuje žrtve na eni in na drugi strani osvobodilnega gibanja. 1975: v intervjuju, namenjenem tujini, je bila zapisana politična obsodba ob likvidaciji belogardističnih beguncev (ki so jih Angleži vrnili jugoslovanskim oblastem) — polemika se je morala sprožiti, saj je bil avtor še sedem let po osvoboditvi (1945—1952) med vodilnimi politiki v najvišjih zveznih in republiških organih ter tako vsaj za javnost povsem informiran in soodgovoren za vse, kar se je dogajalo na našem ozemlju. Dodati velja le še dvojce za drugo »afero«: prvo, da so tudi v tujini že pozabili, da se vojna na slovenskem ozemlju ni

nehala s kapitulacijo Hitlerjeve Nemčije, marveč šele v drugi polovici maja 1945; in drugo, da obe polemiki nikakor nista zatemnili Kocbekovega literarnega dela, saj je malone vse, kar je napisal, izšlo v reprezentativnih izdajah.

Še pripomba o filmu Na svidenje v naslednji vojni. Filma nisem videl, roman pa dokaj nadrobno poznam. Mislim, da velja tu razločevati med režiserjem Pavlovičem in pripovedno predlogo Vitomila Zupana. Sleherni medij, pa naj bo to radio ali televizija ali film, spreminja strukturo literarne predloge po avdiovizualnih zakonitostih: prizor v pripovednem besedilu ne more biti »posnet« v »identični« različici na malem ali velikem ekranu — celo ob istih osebah in ob enakem dialogu se lahko vsebinsko povsem spremeni v nekaj drugega, tudi nasprotnega. Najti se da le nekakšen idejni in estetski ekvivalent (kar se žal le malokdaj zgodi). To bi bili morali vedeti vsaj vsi tisti številni programerji in dramaturgi in vse tiste sive eminence v naši filmski produkciji (če nasploh znajo z ustreznim primerjalnim znanjem brati predlogo in snemalno knjigo). Za Zupanovo pripoved v Menuetu za kitaro velja le to pripomniti, da ne more žaliti nikogar. Res, da partizan Berk doživlja marsikaj v NOB drugače, kakor smo bili tega navajeni v dosedanjih, pogosto le na osvobodilno kaligrafijo prikrojenih opisih hajk in zatišij, zmag in porazov, življenja in smrti. Kompozicijsko se da morda ugovarjati konfrontaciji Berk-Bitter, ki avtorju lajša (malce umetno) časovno distanco med minulo vojno in današnjim svetom: vendar je Zupan prakticalal to že nemalokdaj, že v partizanskem besedilu Andante patetico. Pripomoček, če hočete: sprejemljiv tam, kjer ni vsiljiv. S tem se tudi ugovori izčrpajo. Navsezadnje si moramo priznati, da takšnega dosežka v pripovedni umetnosti na partizansko temo doslej še nismo imeli. Kar se pa osvobodilne apologetike tiče; nikoli in nikjer še ni bilo pisatelja, ki bi bil združil v enem samem besedilu vse negativne in vse pozitivne predznake v zgodovinskem dogajanju svojega časa.

A ne letijo očitki le na pisatelje, ki da »izkrivljajo« našo revolucijo. Slišimo tudi, da sodobna literatura ni nič vredna, ker ne odslikava stvarne podobe današnjega časa, našega socialističnega samoupravljanja.

Odgovarjam s protivprašanji. Se ne vračamo s temi zahtevami k osivelj teoriji odraza? Se ne zavedamo, da je od te teorije do uradnih priporočil socrealizma o obvezni napovedi lepše prihodnosti le en sam korak? Mar ne vemo več, da so ta priporočila le prikrita glorifikacija administrativne prisile v urejanju družbenega življenja? Kaj bi pa bilo, če bi pisatelji že z družbenokritično izbiro oseb in motivov in fabulističnega zapleta prikazovali zapleteni proces naše samouprave tako zelo nazorno, da bi ta kritika prizadela tudi »upravitelje« te naše dobronamerne, vendar še povsem nedorečene samouprave? Se ne bi oglasila že ob prvem takšnem poizkusu cela vojska subalternih uradnikov, da bi dokazala, kako takšno pisanje ni nič drugega kakor namerno izkrivljanje naše revolucije?

Vrsta političnih delavcev je kar naprej nezadovoljna s to našo literaturo. Ali ne obravnava pravih tem, ali te teme obravnava napačno ali ... Že desetletja poslušamo kritiko, da Slovenci še nimamo svojega »velikega teksta«. Nekatere boli, da nimamo svojega Tihega Dona. Tudi vi ste med vojno napovedovali veliki tekst ...

Zdi se mi, da vem, katero besedilo bi radi navedli: že prav, le tako ga berite, da pri tem ne pozabljate, kako je eno »živeti« in drugo »pisati«, in s tem ironičnopatetičnim podtekstom, ki ga vsiljuje zgodovina, da je

zmagovalec malone vselej tudi poraženec, saj se po sleherni revoluciji začena vse znova od strehe nad glavo do krompirja v loncu in da utrudljivi boj novega s starim izpodriva polagoma še tako spodbudna doživetja iz nepozabne minulosti.

»Danes živimo drugače, danes živimo z odprtimi očmi. Krvave izkušnje so nam odprle pogled v jedro naše stvarnosti. Razsekali in razmetali so nas med okrutne rablje sodobnega sveta in isti Judeži, ki so nas pošiljali v Glavnjačo in mitroviške ječe, nas ženejo danes v imenu Kristusovem, po napovedi Duceja in Führerja v pregnanstvo, v logore, v zapore in ječe in mučilnice Gestapa in Ovre. Domača zver je pokazala svoje kremplje prav tako razločno kakor tuje zveri, ki so nas napadle. Toda tudi mi smo pokazali svojo pest: tista delovna inteligenca, ki tvori resnično srce in dušo naše kulture, se je že davno priključila delavcu in kmetu v skupni borbi za nov svet. Vrnili smo se v naročje naroda, ki nas je rodil, postali smo bojni tovariši in krvni bratje vsem zatiranim narodom na naši celini; tisti trenutek, ko smo postali zares polnokrvni člani svojega naroda, smo postali tudi pravi Evropejci... Zavrgli smo vse zunanosti in malenkosti, ki so dušile naše življenje in vpregli smo se s polno zavestjo oblikovalnim silam časa in razmer. Tovariško smo se lotili skupnega dela. Šli smo pod zemljo, pod to našo krvavo in ranjeno, oskrunjeno in ljubljeno zemljo, šli smo v grobove kot talci in puntarji, šli smo po ječah in taboriščih, kleli in peli smo in se borili in stradali smo, si obirali lačni mrčes izpod srajc in deli smo puške na ramo in šli v gozdove in začeli sekati to našo 'džunglo' in zdaj lahko rečemo s čisto in jasno zavestjo kakor še nikdar v vsej naši preteklosti:

Danes živimo s srčno krvjo in z dvignjeno pestjo tisti veliki tekst, ki ga bomo pisali...» (1943)

In vendar — ni to le napoved »velikega teksta«?

Se vračate k Tihemu Donu? Močno dvomim, ali gre pri »velikem tekstu« za epske razsežnosti. Si res želimo, naj se vrne pripovedna umetnost k poljudni fabulistik? Takšnih maratonad bo tudi pri nas že skoraj na pretek: kar lotite se Svetinove Ukane! Ne gre tedaj za zvrst, le za vsebino in izraz. Nekaj odličnih fragmentov velikega teksta je vsaj že v naši liriki: v svetovni literaturi boste težko našli kaj podobnega. Sicer pa vse kaže, da vsaj v literaturi še nismo dozoreli za ta naš veliki tekst: preobčutljivi smo za vsako malenkost iz tega, danes vendar že zgodovinskega obdobja. Tako je, kakor da si na tihem še zmerom želimo takšnega branja, kakršno je bilo včasih življenje svetnikov: radi bi imeli hagiografijo NOB...

Zato vsiljujemo literaturi funkcijo, ki je kot umetnost sploh nima?

Nekaj tega je podedovanega — vsaj to stoletno breme nenehnega boja za narodno samobitnost, ki ga je morala nositi literatura, ko drugega imeli nismo. Zakaj bi le morali naložiti piščim ljudem še drugo in povsem nesodobno breme — ustvarjanje legend? In kaj ima s tem opraviti marksizem, ki ga vselej in vsakomur tako priporočamo? Učinkovitost marksistične analize je bila vselej v tem, da je razbijala malike, razkrivala mitološke pasti, razkrinkovala fetišistična znamenja, ki si jih je družba ustvarila za slepilo neukim množicam. Bodimo kar odkriti: pogosto se ne moreš znebiti vtisa, da se takšni analizi izogibamo ali pa se je lotevamo šele takrat, ko je prepozno. Kar predstavljajte si, kaj bi bilo z NOB, če bi bili takrat takšni cagavi zamudniki!

Bi si naša generacija (rojena po vojni) sploh lahko ustvarila vsaj približno podobo NOB z branjem literature?

Delno že, vsaj s kritičnim branjem. Ali če hočete: s primerjalnim znanjem o tem, kaj se je dogajalo ne le pri nas, tudi drugod po svetu vsaj od tridesetih let do tistih sovražnosti po letu 1945, ki jim pravimo hladna vojna. Samo z besedili na temo NOB, kakor so to uporabljali naši pripovedniki in dramatik, ne bo šlo. Samo z zgodovinskimi spisi o naših vojaških akcijah tudi ne: o tem, kaj so ljudje počeli, ko še niso hajkali ali napadali sovražne bunkerje, ni veliko napisanega in še to zvečine le s statističnimi podatki brez primerjalnih pogledov na druga odporniška gibanja po Evropi, ki so povsem drugačna od našega NOB, vsekakor veliko manj izvirna in samostojna. Marsikaj iz predvojne preteklosti sega tudi v naš čas. Poglejte recimo to, kaj smo zares zvedeli doslej o politični biografiji Prežihovega Voranca: v njegovih delih je le malo sledov o tej dolgi emigraciji. To je tudi razumljivo, saj je bil v bistvu izrazit kmečki pisatelj. Kaj se je godilo leta 1939 v Parizu in kako je bilo še malo prej v Španiji? Kako so naši Španci doživljali poraz republike? Preberite vse od Orwella do Renna in od Hemingwaya do Koestlerja, pa si še zmerom ne boste na jasnem, kako je bilo mogoče, da so kominternski funkcionarji »čistili« antifašistične vrste in koliko poštenih komunistov so likvidirali že v Španiji in koliko šele v Sovjetski zvezi. Kako je bilo mogoče, da je v Trstu med leti 1945 in 1948 »vladal« Vidali in nas ob Kominformu tako učinkovito »izdal«? Saj smo morali vedeti, kaj je počel v Španiji po nalogu Kominterne. In levi Pariz je bil v letu 1939 povsem očitno še pod kontrolo Kominterne. In vsemu navkljub: brez naših Špancev si NOB ne moremo zamisliti, niti ustanovitve OF ne v tako učinkoviti obliki, kakor se je to zgodilo v letu 1941. Vse to le za primer, da si velja stvari ogledati z vseh strani, ne le z ljubljanskimi ali beograjskimi ali moskovskimi očmi. Zamislite si pisatelja, ki bi rad zajel NOB vsaj še s tem razponom od španske državljanske vojne do Kominforma, pa se zaveda, koliko stvari je še povsem nerazčiščenih, čeprav so sodelovale vsaj v podzavesti politično prebujenih intelektualcev v NOB! In ne pozabimo na signum temporis: nič presenetljivega ni v tem, da pišejo zares vznemirljivo pripovedno in esejistično prozo od psiholoških dilem do satiričnih obračunov nekdanji obveščevalci, pa naj bodo na tej ali na oni strani naših barikad, saj ti vedo vsaj nekaj o tem, kako se svet vrti — vzemite le takšna imena, kakršna so Somerset Maugham, George Orwell, Lawrence Durrell, John le Carré, vsekakor pa Graham Greene!

Eno je, kako zgodovino pisati, kako in v koliko jo literarno upodabljati. Tu so nenehno problemi. Drugo pa je, kako z zgodovino živeti. In tu so spet težave. Zdi se mi, kot da nas naša kulturna zgodovina ničesar ne nauči in kot da se na Slovenskem začne vedno vse znova, še enkrat eno in isto, kar je že bilo. Nekako kolobarjenje enih in istih problemov.

To nedvomno drži. Vzemite le eno takšno potezo: kako neznosno se že leta in leta ubadamo s sporom med elito in množico v kulturi, pa si ne priznamo, da je ta spor umetno narejen.

Kako to mislite, da je ta spor umetno narejen?

Seveda je izmišljen in umetno stopnjevan. Kakor da ne poznamo lastne zgodovine. Slovenci smo imeli že od Trubarja naprej nekakšno množično kulturo, saj druge niti imeti nismo mogli. Kakšne družbene možnosti smo pa imeli, da bi imeli elito? Pri nas ni bilo pisateljev iz plemiških gnezd kakor

Turgenjev ali Lev Tolstoj. Če pri nas nisi bil po srečnem naključju advokat ali zdravnik ali profesor ali kaplan ali župnik, še do pisanja nisi prišel ali si umrl že kmalu po puberteti. Pozabili smo, da so bili malone vsi naši pisoci ljudje amaterji in da smo še danes po veliki večini »nedeljski pisatelji«, kakor je to nekoč že tako nazorno opisal Miloš Mikeln: torej takšni »avec le deuxième métier«. Res da danes to ni povsem normalno, čeprav smo narod z majhnimi knjižnimi nakladami, vendar vsi tisti, ki upravljajo naše samoupravljanje, vztrajajo pri tem, da pisatelj s svojim delom ne sme zaslužiti niti toliko, kolikor znaša polovica povprečnega dohodka pri Slovencih. Nekoč je bil amaterizem poglavitni rezervoar za vse, kar smo ustvarili v umetnosti — res, da je rasel iz čistega zanosa, ne iz ekonomske računice. Takšen »neposlovni« amaterizem bo tudi danes in jutri ostal vir za resnično rast kulture. To je humus, ki brez njega ni »rožic« na tem vrtu. Okrog izjemnih osebnosti je bilo vselej veliko takšnega humusa: o tem govori tudi zgodovina. Spominjam se, kako sva se z Josipom Vidmarjem pogosto prepirala o Shakespearu in Molièru. Vidmar: Daj no, Shakespeare in Molière sta vendar takšna, da se ne izplača govoriti o tem, kar je bilo okoli njiju. Jaz: Že, že, kakšen pa bi bil Shakespeare brez elizabetinskega teatra in kakšen Molière brez ljudske farse in baročnega dvora! Ne le Shakespeare, tudi Molière ima cele odlomke in veliko citatov iz drugih avtorjev, pa jim tega (danes) nihče ne zameri: marsikaj smo si kratko in malo izbricali iz spomina, da bi bili njuni osebnosti za nas še malo »večji«. Resnica je ta, da nič ne pade z neba. Tu pri nas in danes pa pretiravamo z amaterizmom na škodo profesionalcev. Te smo pregnali v »elito«, da bi pospešili »ljudsko« kulturo. Kaj bi pa radi dosegli s tem? Nehote razbijamo tako celotnost in enovitost narodne kulture: iz strahu pred »rožicami« bi radi imeli sam »humus«. V oklepaju povedano: tudi to je še dokajšnja porcija pododovane slovenske neumnosti.

Čemu mislite, da smo priča temu favoriziranju »amaterizma«?

Gre za tendenco, ki je razumljiva. Domišljamo si, da bomo tako stopnjevali družbeno zavest. Saj veste: zborna petje ... Da bi vsi tako lepo složno peli kakor na koru! Pozabljamo pa, da pri tem pogosto favoriziramo tudi izrazite mediokritete. Seveda ni to le v kulturi. Vzemite navadno delovno organizacijo. Si lahko predstavljate, da bi med tistimi desetimi, ki o njej odločajo, sedeli trije, ki jim seže pamet zares čez povprečje? To bi bilo za onih sedem hudo nerodno: tako raje grenijo življenje tej trojici. Seveda sodeluje tudi tu nekakšen »biološki« strah: tistega, ki misli s svojo glavo, imajo drugi skoraj vselej za nevarnega tekmeča. Nesreča je v tem, da z mediokritetami ne bomo nikamor prišli.

Po drugi strani pa kar naprej govorimo o naših (bivših, kakopak!) največjih Slovencih in jih slavimo. In nekateri, ki imajo množičnost in amaterizem in demokratizacijo velikokrat na ustih, sebe poimenujejo v univerzitetne profesorje, v častne doktorje, bolj pridni celo v resnici delajo takšne in drugačne doktorate, kar naj bi jih izdvajalo iz te množice ...

Saj veste, Prešeren je naš največji pesnik in Cankar naš največji pisatelj in Levstik naš največji ... In zdaj smo že na tem, da ne vemo več, kam bi s takšnimi ali drugačnimi doktorji, ki jih produciramo na tekočem traku. Res, da nekateri morajo delati doktorate zavoljo naših brumnih predpisov, nekateri jih nemara delajo le zato, da bi imeli kakršno že koli prednost pred drugimi. Pri profesionalnih politikih je ta težnja še kar razum-

ljiva: tako se nekako legalizirajo tudi za primer, da jim za vselej poteče mandat v javni službi. Sicer smo pa doktoromanijo podedovali še iz stare Avstrije: še v sedanji Avstriji velja na nekaterih fakultetah diplomski izpit za doktorat. Pri nas pretiravamo kakor vselej: zdaj smo že napolnili precej kancelij s pravimi in napol doktorji in ti režejo kruh in glavo drugim doktorjem in nedoktorjem, res, da zmerom z učinkovitim izgovorom, da ima praksa prednost pred teorijo. Kar oglejte si, kako smo doslej finansirali znanost — če se le da, podpiramo samo aplikativne raziskave, beri: takoj uporabne raziskave! Kje so pa temeljne raziskave? Predstavljajte si, kaj bi bilo pri nas z Einsteinom! Res, da bi mu nemara preskrbeli kakšno profesuro, vendar bi ga tako obremenili s predavanji in seminarji in simpoziji in sestanki in s tolikšnimi upravnimi funkcijami, da za razvedrilo še violine ne bi mogel igrati. $E = mc^2$: le kdo bi mu verjel, da se da ta formula razložiti z dvajsetimi vrsticami? Se sploh še kdo spomni, da obsega objava Einsteinove doktorske teze le kakšnih pet strani? Čudak: kakšnih stopetdeset strani bi pa že lahko napisal!

Slovenci smo smešen narod — na eni strani bi po glavi vsakega, ki jo dvigne nad obstoječe povprečje, ki si drzne na edino zveličavnem humusu rožica biti, po drugi strani pa smo nagnjeni k reprezentančni kulturi, k čaščenju največjih, k obnavljanju in postavljanju spomenikov...

Da bi radi samo reprezentante, to že drži. Nerodno je le to, da si ob priložnosti »reprezentativnosti« malone vselej predstavljamo le kvantiteto. Vse mora biti galerija — galerija klasikov, galerija sodobnikov, galerija mladih, galerija cicibanov. Sto romanov, sto pesmi, sto novel, sto predavanj, sto objav — vse na sto. Izjemo dopuščamo samo pri Prešernu — *faute de mieux*! Imamo pa vsaj že sto razprav o tem nesrečniku, ki se je skril v eno samo knjigo. Edino opravičilo za to skrivaštvo je naslov: Poezije doktorja Franceta Prešerna. Vendar: če bi sezidali Prešernov dom, bi moral veljati vsaj sto milijard. Ne vem, zakaj si želimo za spomenike samo še katedrale — kar oglejte si zdaj to našo Cankarjevo katedralo, sezidali smo jo že skoraj do kraja, vendar še ne vemo, kaj naj v nji počnemo, čeprav imamo samo v Ljubljani vsaj deset muzejev in deset bibliotek in deset arhivov brez ustreznih prostorov. Lepo bi pa bilo, tako si na tihem mislimo, da bi v novi katedrali zavrteli vsaj deset nadaljevanj o Dražgoški bitki! Na srečo si med NOB nismo nikoli predstavljali, da bi morali imeti sto divizij! Bilo je kar dovolj, da smo si izmislili Osvobodilno fronto: kar poiščite si med evropsko rezistenco eno samo takšno gibanje! Danes pa razsipavamo energijo malone samo še na kvantiteto, kakor da ne vemo, da tudi kulture ni brez osebne dinamike, brez individualne domiselnosti, brez ustvarjalne osebnosti. Se bojimo, da bi na »humusu« pognala tudi kakšna »rožica«? Vse kaže, da ne priznamo več stare šolske modrosti o preskoku kvantitete v kvaliteto.

Ker nimamo potrpljenja in ne zaupamo drugačnemu in novemu?

Ne, pravega potrpljenja pri nas ni, smo pa tudi nezaupljivi do vsega drugačnega, radi pa razpravljamo o vsaki ideji tako dolgo, da zaspi. Vzemite le za primer predlog za novo revijo! Res, da je bil predlog tako nedonošen, da še v inkubatorju ne bi preživel. Vendar ne gre za to: zdi se mi, da se nam zdi že malce »pluralizma« odveč ali vsaj zelo sumljivo.

Vi, tovariš Kalan, nič kaj slovensko ne delujete. Široki ste, tolerantni, ne trpite in jadikujete, radoživi ste in zvedavi...

Zdi se mi, da mešana kri nikomur ne škoduje: tako se vsaj izognemo »nacionalnemu incestu«. Res, da sem še zdaj marsikomu »sumljiva oseba«, ker nisem »čisti« Slovenec, saj je bila mati Slovenka (ki je več kakor pol življenja govorila nemško) in oče Hrvat (ki je več kakor pol življenja govoril slovensko), pa še rodil sem se v Avstriji in v Gradcu sem hodil v prve šole in že na mariborski realki so nas dokaj uspešno pohujševali s tujimi jeziki in tako se kar dobro počutim v svoji geopolitični lupini z metaforičnim napisom Alpe-Adrija. Nemara sem brunnim Slovencem malce sumljiv tudi zavrlo tega, ker nisem prišel s kmetov kakor malone vsi naši pesniki in pisatelji. Pa ne morem nič zato: vsi očetovi predniki so bili mornarji in materin oče je bil mizar in podobar. Pa tudi pisateljskega imena si nisem izmislil — mati je bila Kalanova in po krstnem listu sem bil kar štiri leta še Filip Kalan, dokler se oče in mati nista poročila. Dodajte še dve svetovni vojni in potovalne izkušnje in nekaj prirojene in pridobljene prisebnosti v zagatnih situacijah, kar daje človeku vsaj toliko notranje svobode, da ne reagira na sleherno težavo z malodušjem, kakor je pri nas v navadi. Nekaj širine ti daje tudi znanje tujih jezikov. Kakšen pisatelj pa si, če prav nobene tuje knjige ne moreš brati v izvirniku? Obsojen si na to, da sprejmeš vse iz druge roke in z dokajšnjo zamudo in tako se čedalje bolj pogrezaš v provinco. Na srečo sem še iz tiste generacije, ki je brala Marxa v originalu, kar me je že od nekdaj odvrčalo od prirejenih brošuric in samovoljnih komentarjev.

In kaj ste odnesli od tega študija?

Ne pozabite, da sem iskal v Marxu in Engelsu in Leninu predvsem to, kar bi mi razbistrilo pogled na to, kako se poraja umetnost in kakšna je njena vloga v družbi. Tega seveda ni bilo na pretek: več kakor v Kapitalu in drugih delih o politični ekonomiji je bilo raztresenega po pismih in priložnostnih objavah in še to je bilo treba brati cum grano salis. Veliko je bilo tudi devetnajstega stoletja v teh fragmentih in nekakšna primes mesianstva z znano utopijo o brezrazredni družbi, kar se ni ujemalo z mojo prirojeno skepsjo. Težko si pa predstavljate, kakšno razodetje je bilo za vse nas besedilo Komunističnega manifesta — tako je bilo, kakor da smo se za vselej znebili vse osivele šolske modrosti, in odprl se je povsem nov in drugačen pogled na družbo, na njeno preteklost in prihodnost, da tega nismo nikoli več pozabili. In tudi tega ne morem pozabiti, kako sem mrzlično pregledoval ostanke svoje nekdanje knjižnice, ko sem se vrnil iz partizanov, saj je malone vse z rokopisi vred pobral »urad za upravljanje imovine upornikov« in nekaj tega je še danes v univerzitetni knjižnici: kakor po čudežnem naključju pa sem odkril med temi žalostnimi ostanki dve drobni knjižici, ki sem ju ves vznemirjen prebiral še v študentskih letih — prva je bila Marxova razprava o pariški komuni z Engelsovim uvodom v francoski izdaji *La Guerre Civile en France*, druga je bila odlična izdaja Komunističnega manifesta v originalu z odličnim komentarjem Hermanna Dunckerja in z vsemi uvodi Marxa in Engelsa in drugimi gradivi o zgodovini zveze komunistov. Ta trenutek spomladi 1945: enkrat in nepovrnjiv, vrnitev v mlada leta, občutek, da ni bilo vse zaman...

Zanima me, če kaj tožite za Muzo, ki vas je relativno kmalu zapustila. Objavili ste tri pripovedna dela: Pustolovce, Otroka in Gospodično Mary, potem pa nič več, kljub temu, da vas je kritika razglasila za enega najbolj nadarjenih slovenskih piscev.

Vidim, da se tudi vi še niste znebili slovenskega predsodka o tem, da je »pisec« ali »pisatelj« le tisti, ki kuje verze ali pripoveduje fabulistične zgodbe. Naj kar povem, da me Muza ni nikoli zares zapustila, le najino ljubezensko razmerje se je kdaj pa kdaj spremenilo. Saj veste, da sem začel s pripovedno in z esejistično prozo hkrati. Nikoli nisem čutil bistvene razlike med prvim in drugim načinom oblikovanja. Tudi kritike nisem nikoli pisal z očali preiskovalnega sodnika, bral sem knjige s poslušom pisatelja, ki bere besedilo svojega kolege: sodbe so se mi vsiljevale vselej le v tem dialogu. Morda so me po nemarnem imeli za kritika: dar za analizo, sklepanje per analogiam, vednost o tem, da je človek biološko in družbeno bitje in še nekaj več, to je bila vsebina tega pisanja. Če kaj vem o sebi, moram priznati, da so bila vsa moja uspešna kritična besedila — eseji. V eseju in v kritiki in v pripovedi me je vselej vznemirjal samo človek. Človek, ki piše svoje besedilo v takšni ali drugačni življenjski situaciji. Recimo raje: v krizi. Tudi do igralca sem prišel tako, da sem skušal dojeti ta zapleteni človeški pojav. Naj še dodam, da sem dozoreval v tistih letih, ko smo začeli (nekateri) brati Marcela Prousta in smo gledali takšne filme, kakršna je bila Clairnova pripoved o »situacijah« pod pariškimi strehami — *Sous les toits de Paris*. Zgodba v fabulističnem pomenu te besede me ni nikoli vznemirjala: skušal sem le dojeti »situacijo« človeka v času in v prostoru z vsem tistim, čemur pravimo psihofizična danost. In kakor vemo, se situacije ponavljajo ali spreminjajo in tako tudi akcije in reakcije ljudi v teh situacijah. In še v oklepaju povedano — marsikatera situacija, ki bi se v fabulistični pripovedi izmaličila v malopomembno vsakdanjost, si v esejistični »abstrakciji« nemalokdaj pridobi trajnejšo veljavo. Res, da le v tem primeru, če v tvoji govorici še ni usahnil tisti ustvarjalni eros, ki ga vi tako lepo po starinsko opisujete z besedo — Muza.

Potemtakem ne pestujete bolečine, ker niste plodovitejši pisatelj?

Že spet ta staromodni »pisatelj«: kakor da moramo vsi prepevati v verzih ali pripovedovati vesele in žalostne zgodbe, da bi nas opazili naglušni literarni teoretiki! Ne, te travme nisem nikoli zares doživel, saj nisem v nikakršnem sorodu s tistimi malodušneži, ki mislijo, da ne bodo obstali, če ne bodo shranjeni v predalčkih katedrskih učenjakov z etiketami — »pesnik«, »pripovednik«, »dramatik«. Meni so bili igralci in režiserji, slikarji in pesniki tudi samo modeli — marsikateri bi že zdavnaj utonil v pozabo, da ga nisem opisal v svojih »situacijah«. Vznemirja me »človek« v »modelu«: kako se poraja in kako umira, kaj doživlja in kaj ustvarja, kaj odмира in kaj je živega v tem bitju, ki o njem domnevamo, da je človek, pa naj bo to »homo faber« ali »homo ludens« ali »homo politicus«.

Kako da se je tako živahen človek kot ste vi, odločil za raziskovanje — zgodovine?

Mislim, da pri tej odločitvi ni sodelovala samo profesura, čeprav je bilo očitno, da moram ustvariti univerzitetno disciplino, ki je dotlej vsaj pri nas nasploh še ni bilo. Nekaj je bilo nemara tudi na tem, da so se po vojni pisali »literaturi« hudi časi in da v pripovedni prozi ne bi bil mogel vsega povedati, kar me je pekilo. Gledališka zgodovina me je že od nekdaj vznemirjala, saj sta oder in avditorij tisti prostor, kjer gre za sožitje živega človeka z živim človekom v enkratni in neponovljivi »situaciji«: igralec — vloga — gledalec. Gledališka umetnost je navsezadnje tudi edina, ki je kratko in malo ni, če ni te situacijske trojnosti, ki ji pravimo uprizoritev.

In tako je tudi sleherna uprizoritev ne glede na svoj estetski značaj tako izrazita družbena manifestacija, da jo lahko ukine samo družbeno nasilje v kakršni koli obliki od cenzure do prepovedi. Zdaj se pa ozrite v slovensko preteklost, pa boste priznali, da je bilo gledališče kdaj pa kdaj malodane edina možnost, da se ohrani in da se stopnjuje zavest o narodni samobitnosti — tudi med osvobodilnim bojem.

V Veselem vetru ste popisovali zanos svoje generacije, vseh številnih umetnikov, ki ste udeleženi svoj talent v NOB za novo, drugačno življenje.

»Ta zanos:

Ta neugnani zanos, previdnim sopotnikom revolucije maloda nerazumljiv in zapoznelim povojnim navdušencem vsaj tuj, če že ne zoprni — zanos tistih, ki so bili zares v središču revolucionarnega dogajanja — zanos neizbežne življenjske nuje, razpete med obstankom in poginom, trpek in radosten hkrati v slehernem trenutku tega dogajanja, tudi spričo osebne bede in množične smrti.«

Kako je kaj danes z vašim zanosom, tovariš Kalan? Ga je še kaj ostalo?

Kdo bi pa malone trideset let vztrajal v tej luknji, če ne bi bilo zanosa (Pogovarjava se v prostorih Akademije za gledališče, radio, film in televizijo, v kabinetu pod cesto na Nazorjevi 3)! Res, da se je ta zanos usmeril drugam, ostal pa je, čeprav »se nisem za to boril«, da bom prišel »iz svobodnih gozdov« v bunker brez zraka in svetlobe.

Najbrž vas kljub zanosu marsikaj moti. Kaj najbolj?

Mene še najbolj moti to, ker je kazalo, da se bodo vse te homatije okoli kulture uredile vsaj že kmalu po letu 1945, pa se še do danes niso. To vmešavanje v kulturo. Vse to večno urejanje in preurejanje, organiziranje in planiranje. Kar naprej si dopovedujemo, kakšna sredstva vlagamo v kulturo, v resnici pa za kulturo prekleto malo ostane: vse, kar imamo, usiha v urejanju in preurejanju in malone vselej tam, kjer se kultura ne »dela«, ampak le »predeluje« v ljubi kruhek — po kanclijah. Res, da se da marsikaj planirati, le tega ne, kar je najpomembnejše — ustvarjalno delo. Takšno delo se poraja le v ustrezni »družbeni klimi«. Smo res storili vse, da bi ustvarili takšno klimo? Saj vemo, da lahko opravi zares ustvarjalno delo samo en »dejavnik« — človek, ki mu je bilo dano, da se je izoblikoval v osebnost.

Ste vi potemtakem v svojih študentih vzgajali predvsem to — osebnost?

Če se je le dalo. Saj veste, kaj je blišč in beda pedagoškega dela — uganiti, kaj se da in kaj se ne da. Res, da mora biti nekaj že danega v mladem človeku, če ga hočeš osvoboditi podedovanih predsodkov in pogošnih modnih novosti. In tako sem učil analizirati in primerjati, gledati in poslušati, razločevati, kaj je izvirno in kaj le posnetek, dojemati to, kaj se dogaja v času in prostoru, v takšnih in drugačnih razmerah, danes in včeraj z razgledom v jutrišnji dan, v drugih deželah in pri nas doma. Dvomi in razmišljati: razločevati med viri in literaturo, med gradivom in interpretacijo, med izročilom in spodbudami. Predavalnica in seminar sta si v marsičem podobna s sceno in avditorijem, le da znano trojnost igralec — vloga — gledalec zamenja druga: učitelj — snov — študent. »Situacija«, enkratna in neponovljiva v živem sožitju med učiteljem in učencem — le da si jo moraš ustvariti, saj sama po sebi ni dana. V takšni situaciji je tudi

gledališka zgodovina nenavadno vznemirljiva: osvobajš se tega, kar zavira razvoj osebnosti — predsodkov in modnih norosti.

Ves ta dolgi čas najinega pogovora ste tako veseli in tudi kadar vas srečam, ste vedno dobre volje. Napisali ste ogromno tekstov, opravljali mnogo funkcij, potujete po svetu, predavate, sestankujete ... In navsezadnje ste že tudi čisto dovolj stari, da bi bili lahko od življenja že malo utrujeni? Vi pa nič. Ali sploh kdaj izstopite iz tega živahnega kroga? Ste kdaj pobiti, žalostni?

Dajte no, da bi govorili o žalosti ali pobitosti? Sredi »kranjske fovšije«? Saj veste, kako je pri nas: kakor te zalotijo, da si slabe volje, te že »odpišejo«. Z depresijami moraš kar sam opraviti: drugi ti tako ne morejo pomagati. Kaj bi si tajili, da niha razpoloženje v nekakšni sinusni krivulji: enkrat si spodaj, enkrat zgoraj! Nekaj prisebnosti pa moraš imeti, da veš vsaj to, kako se ritem tvojega življenja spreminja, ne le v celoti, tudi sproti, iz dneva v dan, od jutra do noči. Življenje te ne utruja: utruja te ždenje in tuhtanje in enoličnost. Res, da leta teko in se tudi iztekajo in včasih si velja priklicati v spomin starega Voltaira, ta je vedel, da moraš živeti tako, kakor se dá: Qui n'a pas l'esprit de son âge, de son âge a tout le malheur!

Zanima me, s kom se vi pravzaprav družite, ko tako odprto mislite?

Z leti je že tako, da imaš zmerom več znancev in zmerom manj prijateljev: tisti krog, ki je bil nekoč tvoj, se redči iz dneva v dan. Tisti, ki se z njimi družim, so s prav redkimi izjemami vsi mlajši in ta koledarska razlika je kvečjemu meni v prid. Res, da nisem bil nikoli za »tičistan«: kdor se sam »upokoji«, se tudi sam »odpiše«. Res pa tudi, da bi se skisal, če bi mi vzeli popotno torbo in me pregnali v zapeček: tako vsaj nekaj vem o tem, kako se svet vrti. Modrost je stara — živeti se da samo z odprtimi očmi.

Govorila sva o preteklosti in o sedanjosti, ki ju prav vi poudarjate kot predpostavki za — prihodnost. O tej pa nisva rekla nobene. Zato za konec, Filip Kalan, kakšno prihodnost vidite vi?

Kaj bi govorili o prihodnosti: današnji dan je jutri že preteklost! Če bi se tega zares zavedali, bi živeli tudi bolj zavestno, zakaj živeti se da, kakor smo že rekli, samo z odprtimi očmi. Kdor živi iz dneva v dan, je vselej v zamudi. Že res: ne le pri nas doma, tudi po svetu nas vsi navajajo na to, naj kar živimo iz dneva v dan, kakor da je »življenje« samo »preživetje«! In vsi govorijo o gospodarstvu, gospodarijo pa vsi slabo: tisti, ki se dušijo v potrošniških dobrinah, in tisti, ki še orjejo z lesenim plugom. Zelo domiselni smo v tem, kako bi se kar se da uspešno pobijali med seboj, če že ne z orožjem, vsaj z lakoto in z ideološko prisilo. Ljudje, tisti, ki jim pri nas pravimo občani, pa bi vendarle radi živeli — nekateri, tisti, ki se polagoma prebujajo iz množične psihoze minulih in sedanjih vojn, bi že radi živeli tako, da ne bi več životarili iz dneva v dan, obsojeni na dvodimenzionalnost biološke in družbene danosti. Ti nekateri niso zaželeni ne na Vzhodu ne na Zahodu, nemara zato, ker vse tako kaže, da se v njihovi podzavesti prebujata stara in že malone pozabljen vizija družbe, napovedane v Manifestu — takšne družbe, da je v nji svobodni razvoj posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh. Takšna družba je tudi temelj za razvoj kulture. Kultura? Ni to še zmerom le obvezni praznični okras na palačah namišljenih mogočnikov tega sveta? Kultura? Morda — vendar s futurološkim prizvokom daljne prihodnosti. Kaj pa vemo o tej prihodnosti?

To, kar vemo o sedanjosti: da ne moremo več tako živetariti iz dneva v dan brez razgleda v prihodnost, samo da bi »preživel«. Saj tako tudi preživeli ne bomo, ne ti in ne oni na svojih blokovskih posestvih in tudi tisti ne, ki se stiskamo na ogroženih parcelicah onstran stražarskih stolpov in žičnih ograj, zakaj usoda sveta je usoda nas vseh. To preprosto spoznanje o nedeljivosti našega sveta, ki prodira le polagoma v našo zavest, je tudi edino veljavno sporočilo sleherne žive kulture.